

70-річчя академіка НАН України Я.С. ЯЦКІВА

25 жовтня виповнилося 70 років видатному вченому в галузі астрономії, космічної геодинаміки, космічних досліджень академікові НАН України Ярославу Степановичу Яцківу.

Науковий шлях Я.С. Яцків розпочав після закінчення в 1960 р. Львівського політехнічного інституту як астроном-спостерігач у Полтавській гравіметричній обсерваторії АН УРСР. У 1965 р. закінчив аспірантуру Головної астрономічної обсерваторії (ГАО) АН України й відтоді працює в цій установі, очоливши її в 1975 р.

Тематика досліджень Ярослава Степановича різноманітна. Основні праці присвячено особливостям обертання Землі, фундаментальній астрометрії, космічній геодинаміці. Серед них умовно можна виділити такі тематичні цикли.

1. Добові зміни широт — аналіз і фізична інтерпретація спостережених даних. Це були піонерські роботи з дослідження тонких ефектів змін орієнтації осі обертання Землі, непередбачених теорією.

2. Створення нових методів аналізу широтних спостережень і вивчення особливостей руху полюсів. Методичні розробки цього циклу лягли в основу великої колективної роботи щодо вивчення координат полюса Землі майже за сто років. Цей координатний ряд, названий «київським», отримав світове визнання і широке застосування у геодезії, геофізиці, геодинаміці.

3. Побудова і практична реалізація координатних систем. Методичні розробки цієї серії праць були використані в різних астрометричних дослідженнях, зокрема створенні каталогів положень позагалактичних радіоджерел, відомих під назвою MAO ІА, OAO ІА.

Я.С. Яцків — яскравий представник всесвітньовизнаної наукової школи О.Я. Орлова–Є.П. Федорова. Він продовжив ідеї Є.П. Федорова стосовно теорії нутації осі обертання Землі, яка має велике значення для вивчення орієнтації цієї осі в просторі. На ниві досліджень нутації Ярослав Степанович досяг великих успіхів, об'єктивним свідченням чого є присудження йому 2003 р. у складі когорти європейських науковців премії ім. Рене Декарта Європейського Союзу.

За ініціативою вченого на теренах колишнього СРСР, у тому числі в Україні, було запроваджено нові технічні засоби й методи визначення параметрів обертання Землі (лазерна локація штучних супутників Землі — ЛЛС, радіоінтерферометрія з наддовгою базою — РНДБ, радіотехнічні спостереження навігаційних супутників — системи GPS, ГЛОНАСС). У ГАО під його керівництвом створено технічні та програмні бази, що сприяло входженню обсерваторії до світової мережі сучасних спостережень. Яскравим прикладом цих ініціатив є проект КВАЗАР (комплекс РНДБ-станцій, реалізований на території Росії).

Я.С. Яцків брав активну участь у багатьох великих науково-технічних і науково-організаційних програмах. У реалізації міжнародного проекту щодо наземних і космічних досліджень комети Галлея (ВЕГА) відповідав за організацію наземного астрономічного забезпечення проекту. Серед інших проектів і програм, до яких причетний дослідник, — супутникова геодезія і керування рухомими об'єктами (розроблення методичних основ і програмного забезпечення для використання спостере-

жень глобальних навігаційних супутникових систем — ГНСС); створення в Україні постійної мережі станцій ГНСС; сприяння організації Національного космічного агентства України (НКАУ) і Державної служби єдиного часу й еталонних частот.

Про багатогранність таланту й високу ерудицію Я.С. Яцківа свідчать його праці — понад 200 публікацій, зокрема низка монографій і популярних видань.

Визнанням високого авторитету вченого є обрання віце- і президентом МАС — Міжнародного астрономічного союзу (1982–1986), президентом Комісії МАС «Обертання Землі» (1982–1986), співголовою секції Міжнародної геодезичної асоціації, головою дирекції Міжнародної служби обертання Землі (1992–1993), віце-президентом Європейського астрономічного союзу (2004–2009), до створення якого він був причетним.

Багато сил, енергії Ярослав Степанович віддає науково-організаційній роботі. Уже 35 років керує Головною астрономічною обсерваторією НАН України. За цей час обсерваторія здобула широке міжнародне визнання, стала однією з найбільших у Європі. Завдяки видатним організаторським здібностям, наполегливості, ініціативі її керівника розпочато й успішно завершено будівництво Високогірної спостережної бази ГАО на піку Терскол (Кавказ). Тепер це найвища в Європі астрофізична обсерваторія, оснащена двометровим телескопом. Вона входить до Міжнародного центру астрономічних і медико-екологічних досліджень. У 2003 р. за досягнення в дослідженнях з астрономії як у ГАО, так і на Терсколі Я.С. Яцків у колективі співробітників був удостоєний Державної премії України в галузі науки і техніки.

З 1998 р. Ярослав Степанович плідно працює як член Президії НАН України. До його обов'язків належить багато питань, пов'язаних із координацією діяльності нау-

кових установ НАН України в галузі космічних досліджень, розвиток зв'язків із закордонними космічними центрами й організаціями. Він є членом Ради з питань науки та науково-технічної політики при Президентові України, членом Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, головою Українського міжнародного комітету з питань науки і культури при НАН України, а з 2002 р. — головою Науково-видавничої ради НАН України.

Виконуючи впродовж 2000–2001 рр. обов'язки першого заступника міністра освіти і науки, вчений спрямовував зусилля на формування системи, здатної забезпечити якнайповніший розвиток вітчизняного наукового і технічного потенціалу.

З 1991 р. Ярослав Степанович очолює створену з його ініціативи Українську астрономічну асоціацію (УАА), діяльність якої спрямована на координацію астрономічних досліджень в Україні. Він — ініціатор багатьох міжнародних заходів, зокрема Орловських конференцій із проблем вивчення обертання Землі методами астрономії, геофізики й геодезії.

Я.С. Яцків — засновник і головний редактор журналу «Кинематика и физика небесных тел», науково-популярного часопису «Світогляд», заступник головного редактора журналу «Космічна наука і технологія», «Наука та інновації», член редколегій часописів «Радіоастрономія і радіофізика», «Наука і наукознавство», «Світ фізики», «Artificial satellites» та ін.

Громадянська активність Ярослава Степановича — одна з невід'ємних рис його характеру, яка проявляється в багатьох сферах суспільного життя. Це і прагнення об'єднати демократичні сили незалежної України, і участь у роботі Конгресу української інтелігенції, у заходах щодо тендерної політики в Україні, а також організації конкурсів на найкраще знання української мови серед учнів. Багато його зусиль направлено

на запровадження демократичних принципів управління наукою. Популярні серед громадськості яскраві виступи вченого в засобах масової інформації щодо різноманітних проблем науки і суспільного життя.

Я.С. Яцків — лауреат Державних премій України (1983, 2003), СРСР (1986), премії

ім. Є.П. Федорова НАН України, нагороджений орденами України «За заслуги» II та III ступенів, орденом «Дружба» Російської Федерації.

Наукова громадськість, колеги, друзі щиро вітають Ярослава Степановича з ювілеєм, зичать міцного здоров'я, щастя, нових творчих звершень.

70-річчя члена-кореспондента НАН України В.О. СТРИЖАЛА

9 жовтня виповнилося 70 років відомому вченому в галузі механіки деформівного твердого тіла і міцності матеріалів та елементів конструкцій членові-кореспондентові НАН України Володимирі Олександровичу Стрижалу.

В.О. Стрижало народився в 1940 р. у м. Луцьку в родині військовослужбовця. У 1962 р. із відзнакою закінчив механічний факультет Київського політехнічного інституту. Працював асистентом на кафедрі опору матеріалів КПІ, яку в той час очолював член-кореспондент АН УРСР (згодом — академік НАН України) Г.С. Писаренко. За його рекомендацією Володимир Олександрович вступив до аспірантури Інституту металокераміки і спецсплавів АН УРСР. 1964 року Інститут металокераміки і спецсплавів АН УРСР було перейменовано в Інститут проблем матеріалознавства АН УРСР, а в 1966 р. на базі сектору міцності створено Інститут проблем міцності АН УРСР. З першого дня його функціонування В.О. Стрижало став співробітником відділу втоми і термовтоми.

У 1966 р. він захистив кандидатську дисертацію на тему «Исследование прочностных и несущей способности цилиндрических

оболочек из тугоплавких металлов при программном изменении нагрузки и температуры (применительно к условиям работы в термоэлектронных преобразователях)». Після цього продовжив дослідження циклічної міцності тугоплавких сплавів за умов програмного малоциклового навантаження в жорсткому режимі. Було встановлено ефект локальної циклічної повзучості тугоплавких матеріалів за високих температур, тобто в умовах, коли такі матеріали знаходяться у високопластичному стані, а їх руйнування пов'язане з повним вичерпанням пластичності внаслідок «перекачування» металу із одних зон в інші.

Протягом 1970–1974 рр. В.О. Стрижало та його співробітники створили експериментальну базу і провели цикл досліджень, які допомогли розробити нові підходи до оцінювання довговічності в умовах малоциклової втоми, яка супроводжується циклічною повзучістю матеріалу при м'якому пульсуючому навантаженні. Вчений експериментально обґрунтував і запропонував критерій подібності повзучості металів — критерій гомохронності, що дав можливість описувати умови подібності процесів спрямованого пластичного деформування